

Н.О. Янко,
викладач
(Чернігівський державний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка)

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОБОТИ НАД ФОРМУВАННЯМ СТИЛІСТИЧНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. Необхідною умовою формування всебічно розвиненої, соціально активної особистості, спроможної реалізувати себе в різноманітних галузях суспільної діяльності, є засвоєння стилістичного багатства рідної мови, краси її зображально-виражальних засобів, уміння користуватися ними в різних комунікативних ситуаціях.

У Державному стандарті початкової загальної освіти підкреслюється, що основна мета вивчення рідної мови в початковій школі полягає не лише в опануванні грамоти (початкових умінь читати і писати), засвоєнні доступного кола знань з мови, а й мовленнєвому розвитку молодших школярів – умінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення [1, с.6]. З огляду на це в основу початкового курсу рідної мови покладено відомості про текст, його будову, загальні ознаки, які утворюють мовленнєву ситуацію (кому адресований, з якою метою, де використовується тощо), типи та стилі (практичне ознайомлення), що надає можливість вивчати мовні одиниці на основі зв'язного висловлювання, а також створює умови для формування в учнів умінь сприймати, відтворювати та будувати власні стилістично диференційовані висловлювання в усній та писемній формах, аналізувати доцільність уживання в них мовних засобів, редагувати й удосконалювати їх.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зауважити, що в методиці навчання рідної мови питання стилістики та культури мовлення молодших школярів розглядалися ще в дореволюційний період (праці Ф. Буслаєва, І. Срезневського, М. Бунакова, К. Ушинського та ін.), починаючи з 20-30 рр. ХХ ст. в Україні їх досліджували І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, Л. Нечай, в Російській Федерації – М. Рождественський, М. Львов, Т. Чижова та ін., не зменшується зацікавленість науковців проблемою навчання мови та

розвитку мовлення учнів на функціонально-стилістичній основі і в наш час (Л. Варзацька, М. Вашуленко, В. Бадер, В. Собко, Л. Сугейко та ін.). Однак, незважаючи на достатню кількість досліджень, проблема формування стилістичних умінь молодших школярів у процесі роботи над текстами різних типів не знайшла вичерпного розв'язання.

Успішна робота над формуванням стилістичних умінь молодших школярів, насамперед, залежить від ґрунтовної філологічної та методичної підготовки вчителя початкових класів, рівня його мовленнєвої культури.

Мета статті – обґрунтувати необхідність систематичної роботи над формуванням стилістичних умінь як важливої складової культури мовлення молодших школярів; визначити рівень готовності вчителів початкових класів до такої роботи.

Для з'ясування стану досліджуваної проблеми в практиці сучасної початкової школи нами було проведено констатувальний експеримент, який передбачав: цілеспрямовані спостереження за навчально-виховним процесом на уроках рідної мови в 3 і 4 класах; анкетування вчителів початкової школи, метою якого було з'ясувати: а) рівень теоретичної підготовки вчителів до формування стилістичних умінь учнів; б) методи, прийоми, види і форми роботи, які використовуються ними (в анкетуванні взяло участь 163 вчителів зі шкіл м. Києва, м. Славутича Київської обл., м. Чернігова, Закарпатської, Черкаської, Чернігівської обл., з них: 80,4% – з вищою спеціальною, 19,6% – з незакінченою вищою чи середньою спеціальною освітою); контрольні зрізи знань учителів початкових класів зі стилістики української мови, в яких брало участь 97 учителів шкіл м. Чернігова та Чернігівської області.

Наші спостереження, проведені на уроках рідної мови, дають підстави стверджувати, що формуванню стилістичних умінь учнів 3-4 класів приділяється недостатня увага: стилістична робота на уроках мови проводиться епізодично; учителями, як правило, застосовуються одноманітні методи та прийоми роботи. Під час перевірки й аналізу творчих робіт учнів основна увага вчителів зосереджується на виправленні та поясненні орфографічних і пунктуаційних, іноді лексичних і граматичних помилок, робота над стилістичними помилками обмежується лише їх підкресленням і позначенням на полях (біля 60% респондентів).

Аналіз відповідей учителів на запитання *“Як Ви розумієте поняття “стилістичні уміння”?”* засвідчив, що лише 8% опитаних змогли дати ґрунтовну відповідь, правильно визначивши поняття. Менше половини учителів (42,3%) дали неповну відповідь, оскільки визначили стилістичні уміння як “уміння доцільно добирати мовні засоби відповідно до певної сфери висловлювання, дотримуючись стильових і стилістичних норм” або як “уміння розрізняти стилі мовлення, створювати тексти певного стилю”, таким чином не повністю окресливши зміст стилістичної роботи. Решта (49,7%) опитаних учителів не орієнтуються в сутності цього поняття. Так, 41,7% з них віднесли до стилістичних умінь комунікативно-мовленнєві та частково мовленнєві уміння; 3,1% – визначили стилістичні уміння як “науку, розділ мовознавства”, а 4,9% – зовсім не відповіли на запитання анкети.

Отже, одержані результати свідчать про те, що більшість учителів недостатньо чітко або зовсім не орієнтується у сутності цього поняття.

На запитання *“Чи відводите Ви час (і скільки) для формування стилістичних умінь учнів на уроках?”* 93,9% учителів дали стверджувальну відповідь. Більшість з них зазначила, що таку роботу проводить, як правило, на уроках розвитку мовлення, виділяючи на неї від 5 до 25 хв.; на уроках формування умінь і навичок з мови дуже рідко – від 3-5 до 10-15 хв. Решта учителів (6,1%) не відповіли на запитання анкети. Проте аналіз відповідей учителів на наступні запитання, що стосувалися методики формування стилістичних умінь, засвідчив, що тільки 48-50% учителів дійсно проводять роботу зі стилістики. Однак і вони використовують лише окремі методи, прийоми, вправи та завдання адекватні цій меті.

Так, 29,5% учителів на *запитання анкети щодо методів і прийомів*, які вони застосовують для формування стилістичних умінь, назвали методи і прийоми, що не відповідають поставленій меті, наприклад: аналітико-синтетичний метод, граматичний розбір, звуко-буквений аналіз слів, сюжетно-рольові ігри, виконання завдань на розвиток логічного мислення і спостережливості, написання переказів, диктантів тощо. Близько 19,6% учителів не відповіли на запитання анкети. Серед адекватних методів і прийомів формування стилістичних умінь молодших школярів, зазначених у 50,9% анкет учителів, нами були виділені: словесні методи (бесіда, пояснення, розповідь); спостереження за ознаками текстів різних типів і стилів, особливостями вживання в них мовних засобів; порівняння текстів різних типів і стилів; рідше – зіставлення стилістично забарвлених і нейтральних засобів мови; конструювання словосполучень, речень, текстів з установкою на використання певного типу і стилю; редагування висловлювань, елементарний стилістичний аналіз.

Аналіз відповідей на запитання *“Які вправи Ви застосовуєте для формування стилістичних умінь учнів?”* свідчить, що 33,7% опитаних учителів використовують, в основному, вправи на формування орфографічних і частково мовленнєвих умінь (наприклад: словникові та коментовані диктанти; пояснення слів і складання з ними словосполучень, речень; складання речень за схемою тощо) та на розвиток мовлення (відновлення деформованих текстів; інсценування казок; складання діалогів; складання речень, оповідань за малюнком; написання творів і переказів тощо). Робота над текстом, передбачена у програмі, хоча і проводиться ними, проте не має стилістичного спрямування. 12,9% учителів взагалі не змогли вказати, за допомогою яких вправ вони це здійснюють. 3-поміж стилістичних вправ, які назвали 53,4% опитаних, найбільш уживані: вправи на знаходження й аналіз стилістичних засобів лексики та фразеології, доцільне використання їх у власному мовленні; на аналіз і редагування текстів різних типів і стилів; продукування власних висловлювань, виявлення та виправлення в них стилістичних помилок.

У результаті аналізу відповідей на запитання анкети *“Чи використовуєте Ви як вправу стилістичний експеримент?”* було

з'ясовано, що 19,6% учителів не знають цього виду вправ; близько 38,1% опитаних не застосовують його; 42,3% – підтвердили використання, з них: 31,3% зазначили, що застосовують стилістичний експеримент рідко, як правило, під час вивчення окремих розділів програми або лише на уроках розвитку мовлення.

Отже, аналіз відповідей учителів на запитання анкети щодо методів і прийомів, вправ і завдань, які вони використовують для формування стилістичних умінь, дає змогу стверджувати, що більшість учителів початкових класів недостатньо володіє методикою роботи над текстами різних типів і стилів. Стилiстичний експеримент як вправа учителями початкових класів на уроках мови майже не використовується.

Вiдповiдаючи на *запитання анкети щодо труднощiв, якi виникають у процесi формування стилiстичних уминь молодших школярiв*, учителi в цiлому правильно визначили їх. Бiльше 40% учителiв зазначили, що учнi не мають мовного досвiду, не володiють знаннями зi стилiстики, їм важко засвоїти стилiстичнi особливостi текстiв, а також вказали на те, що учнi мають обмежений словниковий запас, мало читають художнiх творiв та науково-пiзнавальної лiтератури. Близько 36% учителiв вiдмiтили, що труднощi пов'язанi з тим, що програмою передбачено мало часу для формування стилiстичних уминь; майже немає методичної лiтератури з цього питання, у шкiльних пiдручниках мало стилiстичних завдань. Решта учителiв (близько 24%) не вiдповiли на запитання анкети.

Крiм бесiд з учителями початкових класiв, анкетного опитування, нами проводився також контрольний зрiз знань учителiв зi стилiстики української мови, який був спрямований на перевiрку: розумiння вчителями поняття “стилiстика”; уминь визначати типи i стилi текстiв, обґрунтовувати вiдповiдь; уминь виокремлювати основнi ознаки текстiв рiзних стилiв; уминь редагувати речення з мовленнєво-стилiстичними помилками, визначати їх тип i причини.

Критерiї оцiнювання знань учителiв початкових класiв з цього роздiлу мовознавства визначалися за кiлькiсними показниками. За кожне завдання нараховувалися бали: 1 бал – повна правильна вiдповiдь; 0,5 балiв – неповна (або частково правильна) вiдповiдь; 0 балiв – неправильна вiдповiдь (для завдань на редагування речень iз мовленнєво-стилiстичними помилками – вiдповiдно 0,5 балiв; 0,25 балiв; 0 балiв).

Рiвнi теоретико-практичних знань учителiв зi стилiстики української мови визначалися за сумою набраних балiв, що для зручностi округлювалася до цiлого числа. Результат вiд 26 до 28 балiв вважався свiдченням високого рiвня, вiд 20 до 25 балiв (виконано бiльше, нiж $\frac{3}{4}$ усiх завдань) – достатнього рiвня, вiд 14 до 19 балiв (виконано бiльше, нiж $\frac{1}{2}$ усiх завдань) – середнього рiвня, вiд 0 до 13 балiв (виконано менше, нiж $\frac{1}{2}$ усiх завдань) – низького рiвня знань.

Одержанi данi засвiдчили, що достатнiй рiвень знань мають 15,5% учителiв, високий – 0% опитаних. Учителi з середнiм рiвнем знань складають половину (49,5%) вiд загальної кiлькостi опитаних. Бiльше третини учителiв (35%) мають низький рiвень знань зi стилiстики української мови.

Результати аналізу виконання вчителями завдань свідчать, що найлегшими для них виявилися завдання на розкриття поняття “стилістика”; знаходження та виправлення помилок, пов’язаних з недоцільним уживанням стилістично маркованих слів синонімічного ряду; визначення типів текстів.

Так, *завдання на визначення поняття “стилістика”* виконали успішно 77,3% опитаних. Не справилися з завданням – 22,7% учителів.

Нижчим виявився відсоток учителів, які в усіх реченнях наступного завдання змогли знайти та виправити *помилки, пов’язані з недоцільним уживанням стилістичних синонімів* – 55,7%. Близько 39,2% учителів виконали завдання частково, 5,1% – не відредагували подані речення.

Більшість учителів зуміли правильно виконати *завдання на визначення типів текстів*, дібраних нами з підручників “Рідна мова” для учнів 3-4 класів, – 71,1% опитаних, з них: 34% допустили 1 помилку. Решта вчителів неправильно вказала тип 2 текстів – 22,7%, 3 текстів і більше – 6,2%.

Результати виконання завдань на визначення стилів текстів, виокремлення їх основних ознак, редагування речень із мовленнєво-стилістичними помилками свідчать про недостатній рівень знань учителів.

Аналіз результатів виконання *завдання на визначення стилів текстів* засвідчив, що лише близько 8% учителів змогли правильно вказати стиль усіх 12 запропонованих текстів, 30% – допустили 1-2 помилки, 33% – 3-4 помилки, 29% – 5 і більше помилок. При цьому лише близько 20% учителів змогли обґрунтувати свою відповідь, правильно назвати деякі характерні стильові риси та мовні особливості запропонованих текстів.

Підтверджують слабе знання мовних особливостей текстів різних стилів і результати виконання *завдання на виокремлення їх ознак*. Так, лише 11,3% опитаних серед поданих ознак змогли правильно назвати всі ті, що невластиві науковому, 15,5% – художньому, 12,4% – розмовному стилям.

Результати виконання *завдання на редагування речень із мовленнєво-стилістичними помилками* засвідчили, що 20,6% учителів змогли знайти і виправити $\frac{3}{4}$ усіх помилок; 37,1% – відредагували лише половину речень і 42,3% – менше половини речень. При цьому 22,7% опитаних правильно назвали тип і причини трохи більше половини помилок; 44,3% – менше половини помилок; 32% учителів не змогли це зробити взагалі.

Висновок. Отже, результати анкетування, контрольних зрізів, бесіди з учителями початкових класів дають змогу стверджувати, що більшість учителів мають середній рівень знань зі стилістики української мови, недостатньо володіють методикою роботи над текстами різних типів і стилів, що є суттєвими причинами відсутності систематичної роботи над формуванням стилістичних умінь молодших школярів. Учителями застосовуються лише окремі методи та прийоми, вправи і завдання, які відповідають зазначеній меті. Елементарний стилістичний аналіз тексту та стилістичний експеримент у практиці початкової школи не набули достатнього поширення.

Причину необізнаності вчителів початкових класів, насамперед, вбачаємо у недостатній лінгвістичній та методичній підготовці зі стилістики майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах і на курсах

підвищення кваліфікації. Свідченням цього є аналіз навчальних планів бакалаврів факультету початкового навчання Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, у результаті якого було виявлено, що: а) мовознавчий розділ “Стилістика української мови” окремо не вивчається, лише деякі його питання охоплені програмою курсу “Сучасна українська літературна мова”; б) загальна кількість годин, відведених на вивчення цієї дисципліни, недостатня; в) питання формування стилістичних умінь учнів початкових класів під час вивчення курсу “Методика навчання української мови” майже не розглядаються.

Як результат, недостатня теоретична підготовка вчителів початкових класів із питань стилістики негативно позначається на рівні сформованості стилістичних умінь їх вихованців. У процесі аналізу контрольних зрізів монологічного мовлення учнів 3-4 класів було виявлено стилістичні помилки, що спричиняли порушення стильової єдності висловлювань, свідчили про лексичну бідність мовлення учнів, нерозвиненість чуття мови, невміння добирати та вживати мовні засоби у текстах різних типів і стилів.

Таким чином, система філологічної та методичної підготовки вчителів початкових класів до роботи над формуванням у молодших школярів стилістичних умінь потребує перегляду й удосконалення.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження: плануємо розкрити нову концепцію філолого-методичної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Державний стандарт початкової загальної освіти* // Початкова школа. – 2006. – №2. – С. 4-19.
2. *Програми для середньої загальноосвітньої школи: 1-4 класи.* – К.: Початкова школа. – 2006. – 432 с.

Дата надходження статті: 19.03.2009 року.

Дата прийняття статті до друку: 31.08.2009 року.